

OHRANJANJE IN PREDSTAVITEV LOKALNIH GOVOROV NA ČEZMEJNEM OBMOČJU V DOLINI ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE

Kulturne dediščine ob Čabranki in zgornji Kolpi ne predstavljajo zgolj ostanki materialne kulture, temveč tudi bogato jezikovno izročilo, ki so ga v stoletjih oblikovali prebivalci vedno povezanega območja. Govore od Babnega Polja na severu preko čebrianskega dela do občine Osilnica na jugu na obeh straneh državne meje označuje isto narečje. V teh govorih ljudje vsakodnevno komunicirajo, v njih celo pišejo in tiskajo pesmi, dramske igre, prozna besedila. Na hrvaški strani tako govore vsakodnevno uporablja še približno 3.500 domačinov, na slovenski strani kakih 300 (z višjo povprečno starostjo kot na hrvaški).

Po kratki anketi med učitelji osnovne in srednje šole v občini Čabar, ki sem jo izvedel poleti 2013, učenci lokalne govore, po upadu desetletje ali več nazaj, vedno bolj uporabljajo tudi pri neformalnem komuniciranju zunaj šolskega pouka, in to tako med seboj kot celo z učitelji, ki so na hrvaški strani večinoma domačini. Na hrvaški strani učitelji tudi med rednimi šolskimi urami spodbujajo učence k pisanju spisov in pesmic v domačem narečju. Te nato, čeprav zanje ni posebnega šolskega programa, predstavijo tudi na prireditvah. Na slovenski strani je malce drugače, saj je v Osilnici, ki edina premore svojo osnovno trirazredno podružnično šolo z okoli petimi učenci, učiteljica že mnogo let iz drugih delov Slovenije. Zato je v šoli praktično edini komunikacijski jezik knjižni. Učenci narečna besedila občasno berejo na občinski prireditvi ali na kulturnih prireditvah, ki jih organizira Društvo Osilniška dolina. Po treh letih gredo slovenski učenci v šolo v Faro, kjer pa tudi domačini žal govorijo precej drugačno narečje od osilniškega. O organizirani skrbi za lokalne govore učencev od tam žal nimam informacij.

V vsakem primeru glavno mesto komunikacije v narečju ostaja domače okolje s starši, starimi starši in z vrstniki. Kot poudarja marsikdo, se tudi otroci iz družin, v katerih starši iz različnih razlogov vztrajajo pri enem ali drugem knjižnem jeziku, v igri z drugimi otroki iz vasi kmalu navzamejo domačega govora.

V zadnjih skoraj desetih letih smo tudi z našimi dejavnostmi, predvsem z delom ljubiteljskih domoznancev ter resnih literatov na hrvaški strani, uspeli spodbuditi strokovno javnost k raziskovanju lokalnih govorov. Tako je bilo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na katedri za slovenistiko in dialektologijo pri prof. dr. Veri Smole in nekaterih drugih, izdelanih kar nekaj diplomskih nalog, z govori se ukvarja tudi nekaj doktorskih disertacij (Horvat 2012). Vsa omenjena dela obravnavajo narečje in lokalne govore, prav tako so govori s hrvaške strani vključeni v *Slovenski lingvistični atlas 1* (Škofic 2011). Z govorom Gerova se na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU ukvarja doktorska študentka Januška Gostenčnik. Na Filozofski fakulteti v Zagrebu domačinka s hrvaške strani, Marija Malnar, pripravlja doktorat tudi iz teh govorov. Govori so vključeni v *Slovenski lingvistični atlas 1* kot del slovenskega jezikovnega sistema. In še bi lahko naštevali.

Govori, o katerih teče beseda, so govorica prebivalcev obmejne območje občin Osilnica in Čabar (Hrvaška – RH) ter naselij

Hrvaško, Razloge in Turki (vsa tri občina Delnice, RH), slovenskih naselij Babno Polje (občina Loška dolina), Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok (občina Loški Potok).

Območje govorov se v glavnem ujema z mejo nekdanjega kočevskega gospodstva do 16. stoletja, katerega v tem delu v nasprotju z osrednjim kočevskim, večinsko niso poseljevali kočevski Nemci. Največji vpliv na razvoj narečja so imeli po mnenju raziskovalcev govori z različnih območij Kranjske, nato govor kočevskih Nemcev, ki so bili tudi na ta prostor kolonizirani v 14. in 15. stoletju, in v manjši meri priseljencev iz hrvaških in drugih krajev. Gre za precej odmaknjeno, vendar povezano območje, ki je bilo pozneje razdeljeno med Kranjsko in Hrvaško, kjer se je narečje z določenimi krajevnimi razlikami, navkljub slovenskim in hrvaškim šolam, med domačim prebivalstvom na obeh straneh meje ohranilo vse do današnjih dni.

Slovenski dialektologi v govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi, ki jih opisujejo kot severno in osrednje kostelsko narečje, opozarjajo na njihovo narečno raznorodnost, saj vsebujejo tako prvine dolenskega, rovtarskega, gorenjskega in belokranjskega narečja, če ne še katerega več, kot ugotavljajo domači poznavalci. Do mešanja povsem različnih narečnih prvin je prišlo zaradi kolonizacije in s tem mešanja ljudi z območij z različnimi narečnimi značilnostmi. Kolonizacija in priseljevanje sta bila posledica srednjeveške opustelosti krajev in predvsem poznejšega železarjenja ter cestnih povezav. Ime »Govori ob Čabranki in zgornji Kolpi«, ki je bilo leta 2010 uporabljeno za prijavo enote žive dediščine v Register žive kulturne dediščine na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, je bil predlog štirih prijaviteljev – Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešče, ljubiteljskega raziskovalca Slavka Malnarja iz Trstja, Društva Osilniška dolina iz Osilnice in KD Kontra kiča, Babno Polje. Ugotavljali smo, da se prebivalstvo, ki je nosilec govorov, v ničemer ne identificira z uradnim poimenovanjem »kostelski govori«. Novo poimenovanje je bilo izbrano po posvetovanju s prof. dr. Vero Smole iz FF v Ljubljani; dosedanje poimenovanje je namreč izhajalo iz površno izvedenih raziskav pred mnogimi desetletji.

V narečju oziroma govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi je bilo izdanih kar nekaj knjig in pesmi. Z literarnega področja je najpomembnejši avtor Zlatko Pochobrasky iz Čabra, Hrvaška (pesmi, prozna besedila, roman, dramska besedila), nekaj pesmi je napisala tudi znana hrvaška pesnica Anka Žagar, rojena v Zamosću. Objavljenih je tudi večje število krajših narečnih besedil in pesmi večjega števila drugih avtorjev. Posebno mesto med raziskovalci ima Slavko Malnar iz Trstja (Tršće), Hrvaška, ki je o samem govoru izdal dve knjigi (2002 in 2008), v katerih je zapisal rabo besed in besednih zvez ter zbral približno 12.000 v govoru rabljenih besed, ukvarja se tudi z zgodovino območja. Leta 2012 je izdal knjigo o naselju Gorači – Gerjanskem, v celoti pisano v narečju. S področja uporabe govora v glasbi je pomemben Matija Turk iz Črnege Potoka, ki kot kantavtor z narečnimi

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED, 1210 Ljubljana-Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

besedili v svojih pesmih opozarja na težave in značilnosti svojega domačega okolja doline Čabranke. Najpomembnejši založnik narečnih besedil je Matica Hrvatska v Čabru.

Ljudski junak, s katerim se identificirajo prebivalci na obeh straneh državne meje, je Peter Klepec. O njem na tem območju obstajajo različne krajše zgodbe (del jih je zbral Jože Primc v leta 1997 izdani knjigi *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline*), ki se združujejo v sporočilu o njegovi nadnaravni moči, ki jo je uporabljal za to, da je iz krajev odgnal sovražnike ter za pomoč pomoči potrebnim. Predvsem območje zgornje kolpske in spodnjega dela doline Čabranke z okolico Svete Gore domačini imenujejo dežela Petra Klepeca.

Govori na slovenski strani so bili leta 2010 predlagani za vpis v Register žive kulturne dediščine Republike Slovenije in predstavljeni v katalogu *Živa dediščina se predstavi*. Žal pa sedanji Koordinator varstva žive dediščine ne razume, da bi kot izginjajoča nesnovna dediščina predvsem na slovenski strani – s čimer se počasi briše njen pomembni čezmejni značaj – potrebovali tudi dodatne spodbude in ukrepe. Ena od spodbud bi bila tudi potrditev vpisa v register ali nadaljevanje postopkov v tej smeri. Govore je Palčava šiša junija 2011 kot enoto dediščine prijavila tudi na hrvaško Ministrstvo za kulturo, Konservatorski oddelek v Reki, pobudo smo pozneje posredovali Ogranku Matice Hrvatske Čabar kot potencialnemu lokalnemu koordinatorju, a tudi tu, kljub že v hrvaški register vpisanemu večjemu številu podobnih enot, mlini na zavodu in Ministrstvu za kulturo meljejo zelo, zelo počasi. Delno je za to po mojem mnenju verjetno kriva tudi opredelitev izvora govorov (hrvaški ali slovenski ...).

V Etnološki zbirki Palčava šiša smo se že leta 2005, ob načrtovanju ureditve zbirke za javnost, odločili, da bomo posebno pozornost posvečali predstavitvi govorov kot nesnovni dediščini obeh narodov na tem območju. Tako je bila slovesnost ob odprtju enakovredno trijezična – v hrvaškem in slovenskem jeziku ter v domačem narečju. Napisne table v hiši so napisane delno v knjižnem jeziku, vsa poimenovanja prostorov in predmetov so narečna. Za poimenovanje zbirke smo zadržali narečno »Palčavo šišo« – ki je ime hiše prišlekov iz Babnega Polja. Spomladi leta 2006 smo z najstarejšimi vaščani o njihovem življenju in vasi pripravili prve video in avdio posnetke domačih govorov. Posnetki so bili v začetku zgolj zvočno ozadje zbirki. Iz teh posnetkov smo leta 2007 in pozneje izdelali nekaj filmov na DVD-jih in jih prikazali na lokalnih projekcijah ter od leta 2007 tudi na Dnevih etnografskega filma v Ljubljani. Vsako leto je nesnovna dediščina tudi predmet raziskovanja in zbiranja na etnoloških poletnih tedenskih delavnicah, ki jih od leta 2007 redno organiziramo v naši zbirki in potekajo po območju govorov na obeh straneh meje.

Poleti 2010 smo tako med etnološko-dialektološko delavnico v Palčavi šiši v Pleščih s študenti in z dijaki obiskovali kraje na obeh straneh meje in posneli vrsto zanimivih pripovedi. Iz dela posnetkov v govorih posameznih krajev, ki so bili izdani na DVD-ju, lahko gledalec spozna različne zvrsti nesnovne dediščine, kot jih vsebuje tudi Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine: šege in navade v Babnem Polju, prakso kmečkih opravil v Prezidu, pripravo hrane in Trstju, ljudsko pripoved o Petru Klepcu v Malem logu, mlinarsko obrtniško prakso v Zamostu ter nekdanje družabne navade in večšino izdelave cvetja iz papirja v Bosljivi Loki. S tem smo želeli prikazati raznolikost in obenem podobnost govorov posameznih vasi. V

domačih govorih ustvarja tudi mlada generacija, kar dokazuje mo s prav tako posneto igro na trgu v Pleščih. Del vsakoletne prireditve konec avgusta v organizaciji etnološke zbirke Palčava šiša je tudi pohod na Sveto Goro, staro romarsko središče nad dolino, ki se konča na pleškem trgu z narečno prireditvijo. Vse to smo združili v 32-minutnem filmu in ga leta 2013 predstavili na uvodnem posvetu Dnevov etnografskega filma. Skupaj z javnimi predstavitvami govorov in idejo o enoti nesnovne dediščine, ki smo jih izvedli na vseh treh območjih na obeh straneh meje, in s predstavitvijo dialektološke diplomske naloge po poreklu domačinke Ane Gorše smo ozaveščali ljudi o v zadnjih dveh desetletjih marsikje pozabljenih jezikovnih in kulturnih povezavah krajev. Predstavitve niso bile izvedene le lokalno, temveč tudi v Ljubljani, Delnicah in celo v Dekanih pri Kopru.

V Etnološki zbirki Palčava šiša, Plešce, trenutno s pomočjo avdio in video posnetega materiala edini stalno predstavljamo narečja, obenem pa se še vedno vsako leto ukvarjamo tako z avdio in video snemanjem narečnega materiala ter z organizacijo narečnih prireditev s področja kulturne dediščine obmejnega območja: filmskih projekcij, različnih predstavitev, predavanj, v narečju vodenih pohodov in podobnega. Projekte, ki jih izvajamo v Palčavi šiši, vsa leta delno sofinancirajo Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, s svojimi donacijami pa tudi lokalne občine z obeh strani meje. V projektih sodelujeta Društvo Osilniška dolina iz Osilnice in Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar iz Prezida, prostovoljno pa tudi strokovnjaki in študentje etnologije, dialektologi, slovenisti, kroatisti, etnomuzikologi in še mnogi drugi, ki jih zanima ne samo materialna, temveč tudi nesnovna dediščina krajev ob meji. S projekti se trudimo povezovati ne le domačine, temveč tudi strokovnjake z obeh strani meje.

Ohranitev govorov na hrvaški strani, vsaj dokler obstajajo ekonomske možnosti, da v krajih še ostanejo kak predstavniki inteligence in srednja ter osnovna šola z večino domačega učiteljstva, po mojem mnenju ni vprašljiva. Pomembno vlogo kot pobudnik narečnih projektov, predvsem kot založnik narečnih besedil, igra lokalna veja Matice Hrvatske iz Čabra, ki za sedaj uspešno deluje. Bolj nas skrbi prihodnost govorov na slovenski strani, ki je podhranjena tako z mnogo manjšim številom prebivalcev kot tudi z možnostmi preživetja izobraženih domačinov in domačim učiteljstvom – teh praktično ni. Tu bi morala verjetno več narediti slovenska stran, z razvojnimi načrti za obmejno podeželje, s po meri ljudi izdelano prometno ureditvijo in z razvoju ter preživetju območja prilagojenim mejnim režimom, pa verjetno tudi država z Ministrstvom za kulturo.

Po mojem osebnem mnenju so za kakovosten razvoj krajev nujne tudi dobre in raznolike čezmejne kulturne povezave, temelječe na skupni dediščini, ki so žal v zadnjih dvajsetih letih na marsikateri ravni močno zamrle. Predvsem se vanje na obeh straneh, načrtno ali nenačrtno, dvajset let uradno ni kaj dosti in načrtno vlagalo.

Viri in literatura

ŠKOFIC, Jožica idr.: *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina): Kartografsko gradivo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

MALNAR, Slavko: *Pamejnek*. Čabar: Matica Hrvatska, 2002.

MALNAR, Slavko: *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica Hrvatska, 2008.